

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 37.013.4 (477) (09)

Володимир Кравець

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ

У статті йдеться про основні напрямки досліджень сексуальної соціалізації школярів, аналізуються різні підходи вітчизняних авторів до змісту та організації сексуальної просвіти та статевого виховання учнівської молоді, дається порівняльний аналіз досліджень сексуальної проблематики вітчизняними та зарубіжними вченими, розкриваються основні етапи становлення сексуальної педагогіки, виділяються проблемні її зони на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: сексуальна просвіта, сексуальність, сексуальна культура, педологія, сексуальна педагогіка.

Наприкінці XIX – на початку XX століття у вітчизняному педагогічному дискурсі зароджуються ідеї сексуальної педагогіки. Цьому сприяли і феміністичні рухи другої половини XIX століття, і поява перших жіночих журналів, і поява шкіл та класів спільного навчання дітей різної статі, й посилення уваги науковців до сексуальної проблематики тощо.

Одним з перших, хто запровадив ще у 1904 р. у науковий обіг педагогічного дискурсу поняття “сексуальна педагогіка”, був Є. Лозинський, (стаття “Проблеми сексуальної педагогії”). Термін “сексуальна педагогіка” використовувався й у вступній статті Л. Писаревої в книзі “Походження людини: збірник статей зі статевого виховання”. Те, що проблеми сексуальної соціалізації обговорювались на сторінках педагогічних часописів, свідчило про серйозне ставлення деякої частини педагогічного співтовариства до даної педагогічної проблеми. При цьому, під сексуальною педагогікою розуміли розділ педагогічної науки, що вивчав сутність і закономірності сексуальної просвіти, статевого виховання та формування сексуальної культури, їх взаємозв'язок з вихованням особистості взагалі, а також питання про інформування дітей щодо народження людини.

Виділялось кілька вузлових проблем сексуальної педагогіки, а саме: визначення того, ким, коли і як повинна здійснюватися сексуальна соціалізація покоління, що підрастає. Перше коло питань було пов'язане з обґрунтуванням основних агентів сексуальної соціалізації: сім'я чи школа, батьки чи вчителі; друге – з визначенням віку, з якого повинні починатися сексуальна просвіта та статево виховання дітей; третє коло питань було пов'язане з розробкою форм і змісту сексуальної соціалізації дітей (принципів, підходів, методів та методик).

З поняттям “сексуальна педагогіка” у вітчизняній педагогічній думці початку XX ст. співвідносився й інший термін – “статеве питання”, звідси й назви педагогічних публікацій: “Пояснення статевого питання (чи як на світі всі народжуються)” (Н. Жаринцева, 1907), “Перевтома і статеве питання в школі” (В. Ільїнський, 1908), “Школа і статеве питання” І. Симонов, 1909), “Діти і статеве питання” (К. Сидорович, 1909), “Статеве питання в житті дітей” (В. Канель, 1909) та інші. Таким чином, проблематика сексуальної соціалізації

дітей найчастіше включалася в контекст статевого питання, що визнавалося актуальним у педагогічній думці багатьма педагогами, хоч далеко не всі знали, як правильно його вирішувати.

Поняття ж “сексуальна педагогіка”, хоч і введене в науковий обіг, не було популярним серед учених із різних причин: по-перше, на початку ХХ ст. все ще продовжувалась інституціоналізація педагогіки як науки, а отже й формування її предметної сфери і структури; по-друге, похідні поєднання від слова “секс” у вітчизняному менталітеті й суспільному дискурсі мали негативні смислові конотації, а тому не могли претендувати на загальну вживаність і легітимність, тим більше в такій сфері, як виховання дітей. До того ж поняття “статеве питання” ширше за значенням, ніж термін “сексуальна педагогіка”, і вказує на нерозв’язуваність проблеми статевого виховання дітей, що таким і є.

Наступним обґрунтуванням тези про ширший смисловий контекст поняття “статеве питання” щодо поняття “сексуальна педагогіка” є те, що перше включає в себе не лише вирішення трьох фундаментальних питань сексуальної педагогіки (сексуальна освіта, статеве виховання, формування сексуальної культури), але й пояснення статевої сутності людини в цілому, походження і призначення чоловіків і жінок, особливості їх взаємодії, включаючи такі аспекти, як шлюб і сім’я, міжстатеві стосунки, батьківство тощо.

Ставлення до сексуальності та еротики в Російській імперії, до складу якої входила більшість території України, завжди було політизоване і поляризоване, а реальні проблеми приватного життя при цьому нерідко втрачалися. Проте, у ХІХ – на початку ХХ ст. тут відбувались ті ж процеси, що і в Європі, й обговорювались вони у тому ж інтелектуальному напрямку. Вітчизняні педагоги активно вивчали зарубіжний досвід вирішення статевого питання. Були видані праці Дж. Бедля, І. Блоха, О. Вейнінгера, А. Молля, А. Фореля, З. Фройда, С. Штіля та інших, які вплинули на вітчизняну суспільну думку того часу. Підкреслювалась важливість статевого виховання та сексуальної освіти як запобіжних заходів, покликаних вберегти юнацтво від морально вульгарних учинків, розвивати у юнаків і дівчат почуття соромливості та охайності, зміцнювати їх волю. Так, А. Молль не лише наполягав на статево вихованні дітей і підлітків, але й вказував на необхідність сексологічної підготовки педагогів. Про сексуальну освіту як засіб профілактики проституції писав І. Блох. У свою чергу, А. Форель пропонував розглядати задоволення статевого потягу як етично індиферентну проблему, вважаючи, що статевий контакт сам по собі не може бути аморальним. Майже одноставно педагоги закріпляли за сім’єю функції провідного інституту сексуальної соціалізації.

Велика кількість статей про сексуальну соціалізацію (Н. Жаринцева, М. Лішневська, В. Половцева, Г. Ролледер тощо) з’являється у багатьох дореволюційних педагогічних журналах (“Вісник виховання”, “Педагогічний вісник” тощо), хоч вона розглядалась як чисто медична, гігієнічна, а не педагогічна проблема. Провідна роль відводилась сексуальній освіті. Так, педагог К. Житомирський вважав: *“Якщо ми бажаємо, щоб наші діти були чисті й вільні від помилкових (брудних) уявлень, що стосуються любові, шлюбу, дітонародження, материнства, годування, статевої зрілості, то треба дітей учити істині, а не залишати їх наодинці з собою”* [1, с. 128].

Для успішної сексуальної соціалізації вважались необхідними наступні напрямки:

а) ознайомлення з фізіологічною стороною статевих стосунків, передовсім з таємницею дітонародження;

б) формування “статевої совісті” (О. Мягков, 1910) чи “духовної гігієни цнотливості” (Є. Лозинський, 1904);

в) розширення кола моральних інтересів і домагань молодого покоління;

г) вплив на свідомість підростаючих поколінь почуттям страху. Їх прагнули залякати наслідками венеричних захворювань і статевих збочень; відповідальністю за наслідки статевого зв'язку; гріховністю позашлюбних стосунків; можливістю засмутити батьків і вихователів.

Гіпертрофування сексуального просвітництва замість користі приносили лише шкоду, сприяючи розвиткові у дітей фантазування на еротичні теми, підігрівання нарцизму та інших моральних вад. Так, Є. Лозинський виховання зводив до “виховання здорового статевого інстинкту” [2, с. 30]. Окремі дослідники (Г. Ролледер) наполягали на запровадженні у навчальні плани шкіл предмету “Сексуальна педагогіка” для того, щоб уберегти молодь від аморальності у поведінці. Несолідними виглядали і педагогічні рекомендації Г. Сорохтіна, який у праці “Про статево просвіту” пропонував учням спостерігати розмноження тварин, знайомитися з типами статевого апарату, спостерігати спарювання на собаках, курах і т. п., вважаючи, що подібне розкриття таємниць статі буде гарантувати досконалість стосунків між хлопчиками і дівчатками, не буде впливати негативно на їх моральний розвиток [3].

Щоправда, з'являлися праці (наприклад, О. Водовозової), в яких зазначалося, що одним інформуванням проблеми сексуальної соціалізації вирішити неможливо, оскільки самі знання основ гігієни статі не забезпечують соціальну статево поведінку. Воно має доповнюватись правильною організацією статевого виховання, спрямованого на виховання волі, розвиток доброякості звичок і почуття обов'язку. При цьому мова йшла в основному про організацію спільної діяльності дітей різної статі: спільні розваги, спільне навчання і створення гуртків з боротьби зі статевою розпущеністю.

Важливо враховувати і те, яку мету мали на увазі педагоги, організуючи дані види практичної діяльності. По-перше, ставилось завдання віддалити дитину від ситуацію і середовища, які можуть чинити на неї негативний вплив.

По-друге, практична діяльність – спільні розваги і спільне навчання – розглядалися лише як засіб відвернення і гальмування статевих потягів у дитячому та юнацькому віці, а не як засіб формування нових моральних якостей. По-третє, багато говорили про практичну діяльність як засіб боротьби з нудьгою [4]. Однак, слід пам'ятати, що нудьга – це другорядна, а не основна причина неправильних статевих взаємин. По-четверте, створенням гуртків з боротьби зі статевою розбещеністю мали на увазі сформувати здорову громадську думку про статево стосунки людей. На практиці такі гуртки перетворювались у замкнені секти, члени яких займалися написанням рефератів і більше думали про власне вдосконалення, ніж про боротьбу з вадами своїх товаришів.

Своєрідним підсумком наукових дискусій про саму необхідність, методологію та методику шкільної сексуальної педагогіки стала книга П. Блонського “Вступ в дошкільне виховання” [5], в якій автор виділяє декілька полюсів дискусій з цього питання. По-перше, питання про саму необхідність статевого виховання в стінах школи. Він вказує, що одні автори, застерігаючи від несприятливих наслідків ранньої сексуальної просвіти, яка, на їх думку, лише розпалить уяву дитини, виступають проти її впровадження в навчальних закладах, а весь тягар пропонують перенести в сім'ю. Інші, навпаки, підкреслюють нездатність сім'ї повністю забезпечити дитину інформацією з питань статі, яка буде доповнена вулицею. Зрозуміло, що ця вулична інформація виявиться недостовірною, тому краще, якщо першими її інформаторами стануть компетентні педагоги. По-друге, П. Блонський відзначає, що в суспільстві немає єдності щодо того, хто повинен здійснювати статево просвіту – педагоги чи лікарі. По-третє, немає єдності й щодо того, що, в якому обсязі й з якого віку слід повідомляти дітям і підліткам. Він звертає увагу на два підходи, що склались, і відзначає, що перший підхід

(медичний) пропонує обмежуватися повідомленням знань біологічного і гігієнічного характеру, тоді як другий, педагогічний, намагається надати сексуальності ідеального характеру.

Метою статевого виховання є збереження і зміцнення цнотливості. Він відзначає, що досягнення цієї мети можливе двома шляхами – гігієнічним і психологічним, перший з яких полягає в попередженні мастурбації (одяг, харчування, режим дня) і статевої розбещеності, а другий – в усуненні душевного напруження та інтенсивних афектів, у формуванні в дитини пізнавальних інтересів, збудженні у неї почуття соромливості. При цьому П. Блонський вважав, що основне у справі статевого виховання – правильна організація навчальної та позашкільної діяльності дитини.

Як видно, на межі ХІХ–ХХ століть проблема сексуальної соціалізації отримала висвітлення в численних працях лікарів, педагогів і психологів і була достатньо детально опрацьована як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Не дивлячись на це, єдиний підхід до проблеми все ж виробити не вдалось, оскільки різні автори відображали не лише спрямованість свого професійно-групового мислення (лікарі і педагоги), але й особливості власних політичних уподобань (ліберали чи консерватори). Однак до безсумнівних успіхів вітчизняної психолого-педагогічної думки в її теоретичних розробках проблем сексуальної педагогіки слід віднести низку положень, котрі, навіть за давності років, продовжують залишатися актуальними і в наш час. Ось найважливіші з них:

- сексуальна соціалізація не може бути прерогативою лише або сім'ї, або школи, вона вимагає не індивідуальних приватних заходів, а злагодженої і систематичної роботи всіх зацікавлених агентів виховного процесу, включаючи державну владу (В. Канель);

- сексуальна соціалізація не може бути зведена лише до передачі знань з гігієни статі, не може обмежуватися тільки вихованням незайманості й статевої стриманості, вона повинна бути орієнтована на цілі підготовки молоді до їх майбутніх обов'язків подружжя і батьків (О. Водовозова);

- сексуальна просвіта та статеве виховання не можуть бути відокремлені від виховання морального, при цьому основним засобом повинні стати не моральні повчання і сентенції, а добрий приклад дорослих і розумна організація навчальної та позанавчальної діяльності вихованців (П. Блонський);

- краще дати певну інформацію статевого характеру наперед, ніж запізнитись з нею (Г. Зоргенфрей);

- статево просвіту необхідно здійснювати, починаючи з раннього віку дітей і робити це поступово, від простого до складного, на прикладах із життя природи, розмежовуючи зміст статевої просвіти хлопців і дівчат відповідно до їхніх соціальних функцій (Н. Жаринцева);

- ніколи не треба забігати наперед і давати відповіді на ще не озвучені запитання (В. Половцов);

- доцільним є введення у викладання природознавства статевого питання (Л. Севрук);

- в організації сексуальної соціалізації доцільно диференціювати біологічну та соціальну статі. Розглядаючи біологічну статі, йдеться про “таємниці природи”, про “анатомію і фізіологію статевого життя”, а розглядаючи статі соціальну – про “загальне статево питання”, про відносини між статями у “житті сучасного культурного і напівкультурного суспільства” (Т. Локоть);

- в основі статевого виховання повинні лежати етичні принципи (О. Фельцман);

- не варто квапити дитину дізнаватись таємниці статевого життя, поки в неї не виникли запитання щодо цього (Н. Шохор-Троцька) тощо.

На жаль, у роки політичної реакції (1908–1913 рр.) багато-хто з названих авторів почали відмовлятися від своєї позиції. Так, у 1914 р., у перевиданні підручника з природознавства, В. Половцов зовсім вилучив розділ “Статеве виховання в школі” як *“передчасний при нашій шкільній і суспільній моралі”*. Л. Севрук, після особистого викладання курсу природознавства розчарувався у доцільності статевої просвіти у школі [6]. Така ж метаморфоза відбулася і з іншим відомим педагогом, методистом-природознавцем Б. Райковим. Якщо на початку століття він захищав доцільність запровадження в школі питань статевої просвіти, виступав із цією тезою на з’їздах, зборах батьків і реалізовував статево просвіту у своїй викладацькій практиці, то пізніше, аналізуючи реакцію школярів на отриману інформацію, Б. Райков відійшов від колишніх поглядів й, за його словами, зневірився у доцільності *“статевої просвіти як масового шкільного заходу”* [7]. Той самий П. Блонський вважав, що сексуальна просвіта в кращому випадку – несвідоме розбещення дитини, а в гіршому – своєрідний сексуальний комплекс самого вихователя, особливо якщо у нього не влаштоване особисте статеве життя.

Суттєві зміни в поглядах на проблему врахування статевої диференціації в освітньому процесі відбулись у післяреволюційний час. Як і у попередній період, ця проблема продовжує залишатися у центрі уваги педагогів у зв’язку із проблемою спільного навчання. Проблема врахування статевої диференціації вирішується в соціально-політичному контексті й відображається у державних постановках того періоду, що стосуються цілей, принципів, влаштування радянської школи. Тепер педагоги більше уваги стали надавати вивченню відмінностей між статями, а у трактуванні змісту статевої просвіти і виховання відбулося поступове зміщення акценту з біологічної, сексуальної, його складової, на соціальну, морально-етичну. Саме тому у розв’язанні проблем освіти обох статей все більшої актуальності набувало питання про доцільність спільного навчання дівчат і хлопців та про організацію такого навчання й виховання.

П. Блонський писав, що здійснення спільного навчання у всіх школах повному розв’язало проблему статевого виховання. *“Спільне виховання створює товариські стосунки між статями, тоді як раніше були зазвичай або ніякі, або еротичні”*, – писав П. Блонський. І правильно акцентував, що спільне навчання ще не знімає з порядку денного статево проблему: *“Спільне виховання, яке саме собою сильно оздоровляє стосунки між статями, іноді виглядало як відсутність виховання; пам’ятали слово “спільне” і забували слово “виховання”* [5].

У радянській педагогіці 1920–1930-х років існувало два основних шляхи вирішення проблеми врахування статевої проблеми. Перший шлях – це ліквідація відкритої диференціації за ознакою статі системи народної освіти, яка існувала у дореволюційний час через запровадження спільного навчання дітей обох статей, створення єдиної трудової школи. З цим було пов’язане і нове бачення жінки як рівноправного члена суспільства, активного учасника перетворень суспільного життя, що проявилось у тенденції стирання статевих відмінностей, вирівнювання жінок у здібностях, можливостях, рівні активності з чоловіками.

Другий шлях вирішення проблеми врахування статевої диференціації у педагогіці був пов’язаний зі спробами окремих педагогів потайки, всередині учбово-виховного процесу враховувати статеві особливості учнів. Учені звертаються до вивчення статево-вікових проблем учнів, пов’язаних зі статевим дозріванням (М. Рубінштейн), зі сексуальним розвитком (П. Блонський), з розвитком статевого інстинкту (А. Залкінд); підкреслюють необхідність врахування статевих відмінностей учнів (П. Блонський, А. Пінкевич, П. Груздев); вводять спеціальні терміни для педагогіки, зорієнтованої на врахування статевих,

індивідуальних особливостей учнів – “сексуальна педагогіка” (П. Блонський), “педагогіка індивідуальної дії” (А. Макаренко).

Але якщо у перші роки радянської влади ще велися дослідження у галузі психоаналізу і антропології, розроблялись стратегії соціального впливу на “статевий фактор” (С. Рубінштейн), пропонувалась організація підготовки фахівців з попередження відхилень у сфері статевої поведінки (П. Люблінський), то зі становленням культу особи Сталіна почалася тотальна ідеологізація науки, в тому числі педагогічної. Офіційною точкою зору з питань сексуальної соціалізації стала вульгарно-соціологічна позиція А. Залкінда, котрий доводив, що *“статеве повинне у всьому підпорядковуватися класовому, нічим останньому не заважаючи, у всьому його обслуговуючи”* [8]. У своїх численних публікаціях він розглядав статеве життя як перешкоду на шляху будівництва нового соціалістичного суспільства, оскільки, як він вважав, індивідуальні любовні почуття відривають юнаків і дівчат від цілей комуністичного будівництва. Вся діяльність педагога, на думку А. Залкінда, повинна бути спрямована на утвердження активного колективізму як кращого засобу виховання почуття сексуальної рівності, оскільки товариш по праці не викликає непотрібних думок любовного характеру. Домінуючу позицію, завдяки цьому, зайняли соціоцентричні погляди, що базуються на принципах верховенства середовища і деіндивідуалізації особистості.

Варто зазначити, що у 1920-і – на початку 1930-х років проблеми сексуальної педагогіки розроблялись в основному педологами. У працях Є. Аркіна, М. Серебровської, В. Бехтерева, Б. Райкова, М. Басова, А. Залкінда, К. Веселовської, П. Блонського та багатьох інших досліджувалася вікова динаміка дитячої сексуальності та її варіації, вивчені відхилення в сексуальній поведінці дітей, сформульовано уявлення про статеве виховання, як про сукупність організованих педагогічних впливів на особистість, що розвивається, з метою вироблення свідомої сексуальної поведінки, вказано на необхідність тісного зв'язку статевого виховання з іншими сферами учбово-виховної роботи, розроблені методики статевого виховання в ході викладання різних шкільних предметів. Це був етап досить інтенсивного нагромадження знань і їх осмислення – наукового, соціального і морального, етап інтенсивних пошуків, не позбавлених своїх суперечностей, крайніх думок і гострих дискусій. У літературі тих років можна знайти твердження, що буржуазне середовище сприяє більш ранньому настанню статевого життя і статевого дозрівання (Басов М., 1928), думка про надзвичайну небезпеку раннього онанізму, що веде до передчасної затрати хімічних елементів недозрілої статевої залози, внаслідок чого ранній початок статевого життя, яке все ж хоч якось регулюється стосунками з іншими людьми, прийнятніший від “затрат” при мастурбації, котрі нічим не обмежені.

Витіснення релігії і церкви з усіх значимих сфер соціального життя, практично повне знищення старої школи і бум педагогічного новаторства сприяли експериментуванню і в галузі сексуальної соціалізації. Разом з тим теоретичну основу цих педагогічних експериментів становили два основних, вироблених ще в дореволюційний час, методологічні підходи до проблеми. Перший з них, традиційний для вітчизняної педагогіки, в основу сексуальності ставив цілі дітонародження і розглядав статеве виховання як частковий варіант виховання морального. Другий, заснований на психоаналітичній традиції, утверджував сексуальність як самоцінність і прагнув до такого виховання дітей, яке би формувало позитивне ставлення до сексуальності. Головна небезпека цього підходу – це фрейдистське уявлення про гіперсексуальність дитини. Проти некритичного захоплення фрейдизмом та іншими близькими йому концепціями виступало чимало відомих учених, серед яких передовсім варто назвати П. Блонського.

Педолог Л. Раскін запропонував власну методику спільного виховання, яка, зокрема, передбачала:

- пропаганду ідеї спільного виховання серед населення;
- ознайомлення з соціально-побутовими умовами життя кожної дитини;
- перехід усього шкільного життя до активних форм і методів роботи;
- організацію спільних ігор;
- обов'язковість усіх видів праці у дитячому садку та школі для хлопчиків та дівчаток;
- широке включення дівчат в усі ланки учнівського самоврядування;
- позитивне ставлення та зміцнення дружби між хлопцями й дівчатами;
- розгортання системи статевого виховання у дитячому садку і школі;
- роботу школи у напрямі спільного виховання за єдиним планом, який охоплює діяльність педагогічного колективу, піонерської та комсомольської організацій, органів шкільного самоврядування, радянського суспільства [9, с. 45].

Заперечуючи старе, нова ідеологія взяла на озброєння принципи виховання свого лютого ворога – релігії. Як у всій педагогіці, так і у сфері сексуальної педагогіки вводилось строге регламентування і контроль. Статеве виховання було віднесене в розділ морального виховання, а моральність розумілась як дотримання суспільної моралі, тобто панівної ідеології. Відповідно до неї, все у статевої сфері розглядалось з точки зору суспільної безпеки. Радянськими “вченими” був виявлений сексуальний мотив антисоціальної, і навіть кримінальної поведінки неповнолітніх. Тому у педагогіці все це трансформувалось в установку на максимальну десекуалізацію дітей через педагогічно організовані відповідні види діяльності.

Педолог Г. Фортунатов на сторінках журналу “Педологія” (1929) звертав увагу на наявність у радянській школі в перші післяреволюційні роки яскраво вираженого статевого диморфізму, і що супроводжувався відторгненням протилежної статі. З особливою силою це проявлялось у дівчаток, які об'єднувались у вільні клуби, гуртки без участі хлопців. Це була, на його думку, форма протесту проти змішаної школи. Під час вільного вибору групи та колективної роботи за Дальтон-планом дівчата неодмінно групувались з дівчатами. Об'єднання з хлопцями емоційно переживалось деякими дівчатами, особливо у сільських школах. Більшість хлопчиків, у свою чергу, визнавала, що вони не об'єднуються з дівчатами, побоюючись глузувань з боку товаришів. Спілкування у школі, ігри на перервах, сидіння за партами у класі – все проходило роздільно, за статями. За одну парту хлопчиків садили з дівчатками як покарання [10].

Професор Д. Азбукін у праці “Статеве виховання і просвіта в школі” (1928) серед умов радянської дійсності, що мали сприяти ефективності сексуальної соціалізації, виділив такі: спільне виховання, антирелігійність, педологічну диспансеризацію (педологічні кабінети, профілактичні амбулаторії, школи-лікарні) [11, с. 9]. У книзі “Загальні основи статевого виховання” (1930) педолог Г. Сорохтін [3] доводив педологам, лікарям і педагогам важливість порушеного питання і закликав їх не боятись та не ігнорувати статеве виховання дітей, тому що різноманітні відхилення у розвитку дитини, нервові розлади і випадки дитячих правопорушень переважно зумовлені відсутністю статевої просвіти і виховання.

Український соціогенетик О. Залужний значну роль у сексуальній соціалізації дитини відводив колективу. Він експериментально доводив, що є суттєві відмінності між дітьми різної статі й віку у схильності до різних видів соціальної взаємодії. Так, здатність до колективної розумової праці була більшою у дівчат, ніж у хлопців; прагнення ж брати участь у колективних іграх, навпаки, більш

притаманне хлопцям. Позитивні соціальні реакції на педагогів частіше бувають у дівчат, негативні – у хлопців.

Близьким до соціогенетичного напрямку в Радянському Союзі був культурно-антропоцентричний напрям педології, представлений працями М. Рубінштейна, Л. Виготського, К. Веселовської, Л. Раскіна, Д. Азбукіна. У праці “Статеве виховання з точки зору інтересів культури” (1928) М. Рубінштейн розглядав статеве виховання як складову морально цілісної особистості, зазначаючи, що *“завдання статевого виховання – не гасити чи послаблювати статевий інстинкт виховним шляхом, а тільки окультурити його, прагнучи зберегти в той же час його силу для більш пізнього прояву”* [12, с. 24–25]. На його думку, школярам необхідно дати знання про статеві відмінності, виховати у них поважливе ставлення до представників протилежної статі. У процесі виховання і у хлопців, і у дівчат необхідно формувати відповідні моральні якості для повноцінного спілкування між статями. Причому доцільно *“розчинити практично статеве виховання у проблемі загального виховання – окремо воно має бути лише у свідомості педагога”* [12, с. 260].

Професор наголошував на соціальній природі статевої поведінки і пропонував соціальний шлях її виховання. Завдання сексуальної педагогіки він вбачав у збереженні статевої енергії організму та у попередженні її передчасного прояву. Підвищення ефективності сексуальної соціалізації, на думку М. Рубінштейна, можливе за таких умов:

- не варто покладатися винятково на статево просвіту, її роль переоцінюється;
- необхідно враховувати вік дітей і не поспішати з висвітленням статеви питань;
- слід уникати надмірної конкретизації, увагу школярів необхідно зосередити на репродуктивній функції організму;
- знання мають подаватись у природно-науковому та культурно-соціальному вимірах;
- оздоровлення громадськості, всього дорослого середовища, піднесення культурно-морального рівня сім'ї та суспільства у позитивному вирішенні статевого питання;
- дитина повинна мати змогу отримати пораду чи відповідь у конфіденційній формі [12, с. 252].

У “Педології підлітка” (1930) Л. Виготський, аналізуючи дослідження А. Залкінда, відзначив, що *“немає особливого спеціального статевого виховання, відірваного від звичайної навчально-виховної роботи”* [13, с. 138]. Він вважав, що підлітковий період є найбільш сенситивним для статевого виховання, оскільки в структурі особистості підлітка немає нічого стійкого, кінцевого, непорушного. Л. Виготський пропонував протиставити прихильникам безстатевого виховання два основних положення: *“по-перше, відмова від того погляду, що дитинство є ангелоподібним безстатевим віком, у зв'язку з чим статевої проблеми для дитинства не існує, і, по-друге, що усунення статевого виховання із загальної системи виховних впливів, гола чиновницька заборона, накладена на ці питання, є найгіршим з виходів”* [13, с. 138].

Л. Виготський вважав необхідним для ефективного статевого виховання здійснювати сексуальну просвіту, під якою розумів *“ознайомлення дітей з самого раннього віку з науковим поглядом на статеве життя”* [13, с. 108]. Виховне завдання школи у цьому контексті він визначав як встановлення між хлопчиками і дівчатками таких взаємин, які будуть необхідні у житті. Тому виховна система школи повинна бути наповнена активним спілкуванням дітей обох статей. Головне завдання сексуальної педагогіки на думку Л. Виготського, – перемогти сліпоту статевого інстинкту, гуманізувати, ввести його у загальну сферу свідомості, навчити людину кохати.

Відомий педолог і лікар К. Веселовська у книзі “Педологічні основи статевого виховання” (1929) здійснила спробу розкрити сутність педологічних ідей у питаннях статевого виховання дітей і підлітків. Вона вважала, що сексуальна соціалізація у школі мала б відбуватися за такими напрямами:

– загальне фізичне оздоровлення школярів (впровадження “фізичної культури” 24 год. на добу): стан приміщень, ліжка, гігієнічні навички, харчування, встановлення розпорядку дня і згідно з віковими особливостями дитини, розподіл та дозування праці й відпочинку, ігри, прогулянки, спорт, різні види виробничої праці та ін.;

– організація дитячої діяльності на педагогічних засадах, що дає змогу переключати сексуальну енергію: спільне, активне, трудове життя хлопчиків і дівчаток, товариське ставлення до педагога;

– статева просвіта має відповісти на такі питання: чи потрібна і можлива статева просвіта у школі, з якого віку її слід починати і у якій формі, як визначити необхідний обсяг інформації, як здійснювати статева просвіту, хто саме має її здійснювати? [14, с. 58].

Узагальненням ідей і положень вітчизняної сексуальної педагогіки довоєнного періоду стала праця П. Блонського “Нариси дитячої сексуальності” (1935), в якій було винесено вирок радянській педагогіці, котра ігнорувала питання сексуальної соціалізації учнівської молоді. Автор особливо наголошував, що сексуальна педагогіка повинна не стільки інформувати, скільки виховувати, а оскільки людське сексуальне життя має багатий соціальний зміст, то і статева життя повинно бути передовсім суспільно-моральним.

Підсумовуючи, відзначимо, що педологи (будь-якого напрямку) визнавали соціальне домінування у статовому вихованні, інакше кажучи, соціокультурний аспект статі виступав на перше місце, а біологічний аспект – на друге. З 1930 р. проблеми статевого виховання й сексуальної просвіти вилучаються зі школи, а педологи, котрі хоча б актуалізували сексуальну проблематику, піддаються переслідуванням. Яскравим свідченням планомірного знищення педології були так звані “дискусійні сесії”, у результаті яких цілі напрями у педології, у тому числі вивчення статевого дозрівання, сексуальності, сексуальної соціалізації, було ліквідовано, незважаючи на явні можливості їх подальшого плідного розвитку.

Директивна ліквідація педології як науки відбулася у 1936 р. прийняттям постанови ЦК ВКП(б) “Про педологічні перекирчування в системі Наркомосів” [15]. Все, що називалось “педологія”, було вилучено з наукового вжитку; піддано забороні всі діагностичні методи: тести, вимірники, закономірності спадковості, й навіть в широкому плані експериментаторство, в теорії психології різко зменшились дослідження особистості, поведінки, генетичних передумов психіки. Після її оприлюднення, дослідження, зокрема з питань статевої соціалізації, статевого дозрівання дітей в СРСР були заборонені, опитування з питань сексуальної політики не здійснювалися, статева просвіта була припинена. У процесі критики й розгрому педології, разом з помилками було нівельовано й все позитивне, що було набуто цією наукою за час її існування: вона була стійким напрямом, який намагався об’єднати психологію, філософію, соціологію, педагогіку в єдину наукову теорію й практику, пристосувати навчання і виховання до потреб і здібностей кожного учня.

Ідеологічний розгром і партійний осуд педології не лише закрили питання сексуальної соціалізації дітей і підлітків для обговорення їх на сторінках педагогічної періодики, не лише вилучили статтю з радянської школи, але й дали старт новій радянській педагогіці як науці про “комуністичне виховання підрастаючого покоління”. Поступово в країні складалась ситуація, яку

А. Петровський назвав “священницькою десексуалізацією”, “безстатевим вихованням”. У дівчатках засуджувались ознаки їх природної сексуальності: кокетство, бажання привернути до себе увагу хлопчиків. У радянському суспільстві продовжувала розвиватися християнсько-релігійна установка: секс – для чоловіків, кохання – для жінок.

Після розгрому педології та у повоєнні роки радянська школа в Україні ігнорувала проблему сексуальної соціалізації учнів. Більшість учителів бачили своє завдання в тому, щоб “заборонити”, “викорінити” кохання в школі чи просто не помічати його. Навіть можливості базових навчальних предметів використовувались недостатньо. Показовим у цьому плані є те, що на уроках біології, під час вивчення теми “Розмноження”, вчителі зазвичай пропонували школярам опрацювати цей матеріал самостійно. З 1944 по 1954 роки в Радянському Союзі було запроваджене роздільне навчання дітей різної статі. Передовсім, йшлося про необхідність допризивної військової підготовки юнаків та особливості підготовки до праці й практичної діяльності. Запровадження предмету “Педагогіка” у жіночій школі у Х класі сприяло підготовці майбутніх матерів до виховання майбутніх громадян. Професор О. Петренко звертає увагу й на можливість підготовки педагогічних кадрів для роботи у початкових школах [16]. І все ж навчальні плани показують, що відмінностей у предметах чоловічих і жіночих шкіл було не так вже багато, щоб виправдати їх появу. Тому, можна вважати, що запровадження роздільного навчання хлопців і дівчат не виправдало себе.

Не стали в центрі уваги проблеми сексуальної педагогіки і в наступний період радянської історії, хоча в 1970-х роках все більше педагогів між іншим згадують про статево проблематику в школі. Зокрема, педагогічні аспекти статевого виховання стали предметом аналізу Е. Костяшкіна, який у статті “Педагогічні аспекти статевого виховання” визначив статево виховання як *“виховання відносин людини однієї статі з іншою статтю і пов’язаних з цим складних і тонких навичок поведінки і самоконтролю”* [17, с. 43]. Педагог вважав, що статево виховання необхідно починати у спільних школах з першого класу, причому не лише з дітьми, але й з батьками. Він аналізував два шляхи статевого виховання: перший – *“коли вчителі намагаються нівелювати будь-які відмінності між хлопцями і дівчатами, не розділяючи їх ні в іграх, ні в громадській діяльності, ні в праці... що в кінцевому результаті призводить до безстатевої і бездітної педагогіки”* [17, с. 47]. І другий, коли різко розділяються хлопці й дівчата, що *“породжує, з одного боку, відірваних від життя “інститутів”, а з іншого – представників “піднесеної чоловічої раси”, надутих чоловічою пихою й зазнайством”* [17, с. 47].

Із запровадженням у вітчизняну школу навчального курсу “Етика і психологія сімейного життя” (1983), з’явилася надія на підготовку молоді до сімейного життя і правильних міжстатевих стосунків. Але непродуманий зміст предмету, низький рівень його викладання, непрофесійність у роботі вчителів, їх закомплексованість й удаване священництво, несприйняття предмету батьками і вчителями – все це й призвело до того, що проблеми сексуальної соціалізації, формування у дітей і підлітків здорового ставлення до питань статі, сексуальності й взаємин статей, планування сім’ї та засобів запобігання вагітності залишились поза межами цього курсу. Не маючи відповідних знань, виховані в душі священництва, вчителі боялися проблем статі та сексуальності, а якщо й торкалися їх, то найчастіше в контексті репродуктивної функції та здорового способу життя. Практично не порушувалася гедоністична функція сексу. Загалом радянська педагогіка із завданнями сексуальної соціалізації, як і дошлюбної підготовки, не впоралась. Педагогізація сексуальності провалилась.

Сфера сексуальності в останні десятиліття радянської влади характеризується структурною невідповідністю між офіційними і приватними інтерпретаціями, радянським пуританізмом публічного замовчування і низьким ступенем інституційної рефлексивності щодо сексуальних практик. Публічне замовчування сексуальності, закритість професійних дискурсів, відсутність сексуальної освіти і широкого обговорення сексуальних практик, витіснення обговорення сексуальності у сферу тіньового фольклору – все це дозволило нам назвати радянський дискурс про сексуальність лицемірним.

Від початку перебудови і особливо, коли радянський репресивний режим упав та почалася новітня історія української держави, сексуальний дискурс почав відроджуватися. Лібералізація українського суспільства в питаннях статевої моралі пройшла ряд етапів:

1. З початком гласності (1985 р.) зі сексуальної тематики поступово знімається табу, про секс починають писати, читати твори З. Фрейда, Е. Фромма і т. п. У кіосках почали продавати посібники зі сексу з непоганими ілюстраціями, які однак багатьох шокували.

2. Другий етап сексуальної лібералізації суспільства настав із проголошенням українського суверенітету (1991 р.). У містах масово почали продавати еротично-порнографічні видання, різноманітні плакати, що рекламують вільність кохання; відкривати спеціальні магазини для торгівлі предметами сексу. Газети замайоріли рекламою еротичних клубів. Масово продукували відеокасети з еротичними і порнографічними фільмами.

3. З початком нового тисячоліття розпочався наступний етап сексуальної свободи. Спостерігається ще більша комерціалізація сексу. Еротичні фільми заповнили всі телевізійні канали, як державні, так і приватні. З'явилося кабельне телебачення, спеціальні нічні передачі.

Ставлення до дитячої сексуальності, а отже й до сексуальної педагогіки – найскладніша проблема, яку двадцяте століття залишило у спадщину двадцять першому. В цьому питанні існують дві протилежні й однаково важливі тенденції. З одного боку, на противагу середньовічній ідеї іманентної чистоти і асексуальності дитини сучасна педагогічна наука визнає факт існування дитячої сексуальності, яку повинні враховувати батьки і вихователі, і з якої випливає також право дітей і особливо підлітків на отримання сексуальної інформації та повноцінне статево виховання.

Сьогодні загально визнано, що сексуальна соціалізація, котра включає в себе питання просвіти та виховання, – проблема соціально-педагогічна, тобто педагогіка як наука про педагогічні процеси покликана не лише виявляти умови, що сприяють сексуальній соціалізації, але й враховувати біологічні та соціальні аспекти життя дитини тієї чи іншої статі.

Проблемними зонами сучасної сексуальної педагогіки є:

1. Понятійний апарат. Йдеться як про дефініції стать, гендер, сексуальність, секс, а також особливості сексуальної просвіти, статевого виховання та формування сексуальної культури тощо, бо в науковій літературі йде постійна підміна цих понять.

2. Віковий параметр. Це питання суттєво пов'язане з вирішенням першої проблеми. Безумовно, якщо мова йде про сексуальну просвіту, то звернення до дошкільників і молодших школярів більш, ніж проблематичне. Але якщо ми говоримо або про статево виховання, або про систему психолого-педагогічного супроводу, котрі порушують психологію особистості в цілому, то проблематичним стає деяке запізнення звернення лише до підлітків.

3. Провідна соціальна інституція. Хто: сім'я, школа, лікарі, психологи повинні відігравати провідну роль у сексуальній соціалізації.

4. Змістовий параметр. Якою має бути програма сексуальної просвіти, статевого виховання, формування сексуальної культури? Що і коли має знати дитина того чи іншого віку?

5. Методичний параметр. Чи це має бути окремий предмет, чи це запровадження концептуальних елементів сексуальної соціалізації у шкільний навчальний план в цілому; чи то факультатив, чи то система позашкільних лекцій і консультацій фахівців різного профілю тощо.

Список використаних джерел

1. *Житомирский К.* Эмансипация педагогики / К. Житомирский. – М.: Янус. – К, 2002.
2. *Лозинский Е.* Проблемы сексуальной педагогики / Е. Лозинский // Весник воспитания. – 1904. – № 1. – С. 30.
3. *Сорохтин Г. Н.* Общие вопросы полового воспитания / Г. Н. Сорохтин. – М., 1930.
4. *Симонов И. С.* Школа и половой вопрос / И. Симонов. – Петроград, 1920. – 52 с.
5. *Блонский П. П.* Введение в дошкольное воспитание / П. П. Блонский. – М., 1915.
6. *Севрук Л. С.* Начальный курс естествоведения [Текст]: кн. для учащихся / Л. С. Севрук. – СПб.: 1910. – 649 с.
7. *Райков Б. Е.* Половое просвещение в школе / Б. Е. Райков. – Л.: Тов. “Образование”, 1927. – 78 с.
8. *Залкинд А.* Половое воспитание / А. Залкинд. – М., 1930.
9. *Раскин Л. Е.* Проблема мальчиков и девочек в воспитании / Л. Е. Раскин. – М.-Л., 1929. – 60 с.
10. *Фортунатов Г. А.* Педологическая работа в дошкольных учреждениях / Г. А. Фортунатов // Просвещение на транспорте. – 1923. – № 9–10. – С. 5–8.
11. *Азбукин Р.* Половое воспитание и просвещение детей и подростков в школе / Р. Азбукин. – М., 1928.
12. *Рубинштейн М.* Половое воспитание с точки зрения культуры / М. Рубинштейн. – М., 1926.
13. *Выготский Л.* Педология подростка / Л. Выготский. – М., 1930.
14. *Веселовская К.* Педологические основы полового воспитания / К. Веселовская. – М.: Работник просвещения, 1926. – 77 с.
15. *Про педологічні перекручення в системі Наркомосів: Постанова ЦК ВКП(б) від 4.07.1936 року // Закони СРСР 1917–1992 рр.* – К., 1993.
16. *Петренко О. Б.* Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) / О. Б. Петренко; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне: Олег Зень [Видавель], 2010. – 530 с.
17. *Костяшкин Э. Г.* Педагогические аспекты полового воспитания / Э. Г. Костяшкин // Советская педагогика. 1964. – № 7. – С. 9.

Владимир Кравец

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ СЕКСУАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В УКРАИНЕ

В статье говорится об основных направлениях исследований сексуальной социализации школьников, анализируются различные подходы отечественных авторов к содержанию и организации сексуального просвещения и полового воспитания учащейся молодежи, дается сравнительный анализ исследований сексуальной проблематики отечественными и зарубежными учеными, раскрываются основные этапы становления сексуальной педагогики, выделяются проблемные ее зоны на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: сексуальное просвещение, сексуальность, сексуальная культура, педология, сексуальная педагогика.

Volodymyr Kravets

THE HISTORY OF SEXUAL EDUCATION IN UKRAINE

This article is about the main prospects of investigation of the pupils' sexual socialization. Different approaches of the native authors to the essence and organization of sexual education of the school youth are analyzed. Comparative analysis of the investigations of the sexual issues of native and foreign scientists is given, the main stages of sexual pedagogics formation are developed and its problem areas on the modern stage of development of the Ukrainian society are marked.

Key words: sexual education, sexuality, sexual culture, pedology, sexual pedagogics.